

Foucault'da İktidar, Beden ve Özne Üçlüsü The Triad Power, Body and Subject in Foucault

Orhan BİNGÖL*

Öz

20. yüzyılın en önemli ve özgün isimlerinden Michel Foucault (1926-1984), çağdaş sosyolojide neredeyse doğrudan kendi adıyla anılır olmuş konularda çalışmıştır. Bunların başında tıp, delilik, disiplin, cezalandırma ve cinsellik bulunmaktadır. Foucault, hemen hemen tüm yazılarında özellikle iktidar, söylem, bilgi, dil, özne ve beden gibi değişkenleri değişmez bir merkeze yerleştirmiştir. Bunlara topluca bakıldığında Foucault sosyolojisinin temel bileşenlerinden birinin, beden üzerinden bir özne yaratma niyetindeki iktidarı ifşa etmek ve bunu eleştirmek olduğu söylenebilir. Başka türlü anlatılırsa, Foucault'nun hayli kapsamlı ve detaylı yazımının ana temalarından birisi iktidar, beden ve özne üçlüsünün birbirine kenetlenmesidir. Dolayısıyla bu makalenin problemi, Foucault'yu böyle bir perspektiften özetlemektir.

Anahtar Kelimeler: Foucault, İktidar, Beden, Özne

Abstract

Michel Foucault (1926-1984), one of the most important and original figures of the 20th century, worked on the issues that are almost exclusively mentioned with his name in contemporary sociology. These include medicine, madness, discipline, punishment and sexuality. In almost all his writings, Foucault placed variables such as power, discourse, knowledge, language, subject and body in an unchangeable center. When examined as a whole, one of the main components of Foucault's sociology is to disclose and criticize power that intends to create a subject through bodies. In other words, one of the main themes of Foucault's extensive and detailed writing is the interconnection of the triad power, body and subject. Therefore, this short article has the problem of summarizing Foucault from such a perspective.

Keywords: Foucault, Power, Body, Subject

Giriş

İktidar kavramı, eski bir inceleme geçmişine sahiptir. Çünkü iktidar toplumsal yaşamdaki düzen, denge, değişim ve çekişmelerin tarihi seyrini öteden beri etkilemektedir. İktidarın aynı zamanda başta sosyal, siyasal ya da ekonomik olmak üzere çeşitli boyutlar içermesi onun çok yüzlü bir karakter taşıdığına, disiplinler arası bir alana yayıldığına resmidir. Bu doğrultuda düşünce tarihi boyunca pek çok ismin iktidarı ele aldığı görülmektedir.

İktidar gibi beden de şüphesiz araştırılmaya değerdir. Beden ilk bakışta biyolojinin, doğa bilimlerinin ya da tıbbın uzmanlığına yaklaşıyor gibi dursa da felsefe, sanat, teoloji veya (artık) sosyoloji de bedenle yakından ilgilenmektedir. Buna göre bedenin sosyallığı, eylemleri, değişimi, kontrolü, cinselliği veya ahlakı kendisiyle ilgilenilmeyi hak eden en önemli yönlerindedir.

Bedenin yanı sıra özellikle sosyal bilimler için verimli bir tartışma alanı sunan kavramların başında özne de gelmektedir. Çünkü sosyal bilimlerin ve sosyolojinin başlıca nesnesi olan toplumsal eylemlerin, yapıların ve değişmelerin sorumlusu aslında öznedir. Öyle ki özne, toplumsal olan her şeyi var eden, çeşitlendiren ve ilerleten aktörlerin bazen özel ama çoğunlukla da genel adı gibidir. Bu bakımdan öznenin kim olduğu, nasıl şekillendiği, değiştiği ve nereye doğru gittiği özneye dair görece en önemli meselelerdendir.

Özneye ilişkin bu tür tartışmalara giren isimlerin başında Michel Foucault da bulunmaktadır. Foucault'nun çalışmaları farklı farklı ve geniş konulara uzanmakla birlikte, özne, onun tüm yazılarında çözmeye çalıştığı temel düğümlerdendir. Bununla birlikte Foucault sosyolojisinde özneyi bedenden ve iktidardan ayırmak mümkün değildir. Çünkü Foucault'ya göre özneye adeta varoluşsal bir ilişki içerisinde olan iktidar, bunu öznenin bedeni üzerinden de gerçekleştirmektedir. Diğer deyişle, öznenin değerlerini, söylemlerini,

* Dr. Öğr. Üyesi Gumüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, orhanbingol@gumushane.edu.tr.

norm ve davranışlarını bizzat kuran, değiştirip geleceğe taşıyan iktidar, bütün bunları yaparken onun bedeninden mutlaka istifade etmektedir. Böylece bedenin kendisi de bir iktidar alanı ve göstergesi haline gelerek sosyolojik bir olguya dönüşmektedir.

İşte Foucault, özne ve iktidar ilişkilerine bedeni de ekleyerek orijinal bir senteze varmaktadır. Ve Foucault'nun bu bakışı, onun sosyolojisini böyle bir noktadan yorumlamaya imkân tanımaktadır. Dolayısıyla Foucault'daki iktidar, beden ve özne olguları ile onların kendine has birlikteliği bu makalenin üzerinden geliştiği temel kavramları, çerçeveyi ve problemi ortaya koymaktadır.

İktidar

Bir olgu olarak iktidar, Foucault'nun sosyolojisinde anahtar fonksiyonundadır. Çünkü Foucault birey, beden, özne ya da toplum gibi yapıların belki de en başından bu yana daima iktidar(lar)ın egemenliği altında bulunduğunu (tutulduğunu) düşünmektedir. Foucault'ya göre bu durum toplumsal, siyasal, bireysel veya cinsel yaşamın hemen her bir zerresine işlemiş gibidir ve o, bu tutsaklığın panzehrinin yine iktidarın kendisinde olabileceğini söylemektedir. Bu anlamda Foucault, iktidarla savaşılabilmek ya da iktidarın etkilerini hafifletebilmek için iktidar olgusunu çözümlmeyi ve anlamayı, iktidarı bir anlamda 'suçüstü yakalamayı' önermektedir (Foucault, 2003, s.49).

Foucault'nun iktidardan anladığı şey ya da iktidara atfettiği özellikler çok boyutlu ve son derece karmaşıktır. Çünkü onun gözünde iktidar çok kompleks bir serbestliğe sahip, değişken ilişkilerin içerisine gizlenebilen, aynı zamanda oldukça ince ve basit ayrıntılarla güçlenebilen yapıdadır. Bu bakımdan "...iktidar yeri belirlenemez olan, hiçbir zaman birilerinin elinde bir zenginlik ve bir mal gibi sahiplenilebilir olmayan, sadece dolaşımda olan ve işleyen bir şey olarak çözümlenmelidir"(Urhan, 2007, s. 104).

Bu bağlamda Foucault'nun iktidar anlayışı temelde 'güç' kavramıyla ilgilidir. İnsanların kendi içlerinde, birbirleriyle, toplumla, bilimlerle veya devletle kurdukları güç ilişkileri, iktidar ilişkilerinin varlığında son derece önemlidir. Bununla birlikte Foucault'ya göre güç ve iktidar aynı şeyler değildir. Foucault'nun gözünde güç, doğal ve kendiliğindedir. Fakat gücü kullanmak ve bu kullanımdan açığa çıkan etkilerden kasten yararlanmak doğal değildir. Zaten Foucault, iktidar ilişkilerinin buradan türediğini söylemektedir. Bunun yeni bir şey olmadığını belirten Foucault'ya göre "her zaman için güç, insanların diğer insanlara bilinçli olarak yaptıkları şeylerdir ve çoğu insan, kimi bağlam ve zamanlarda bunu yapacaktır"(Waters, 2008, s. 348).

Bu noktada Foucault'nun güç ve iktidara yönelik görüşlerini başka düşünürlerin fikirleriyle kısaca karşılaştırmak konuya açıklık getirecektir. Söz konusu kıyaslamalara örneğin Nietzsche ile başlanabilir. Nietzsche güç ve iktidarı, daha çok irade ve üst insan kavramlarıyla değerlendirmektedir. Bu açıdan Nietzsche, kesin bir özgüce/iradeye sahip olmak koşuluyla Tanrıya, dinlere ya da topluma karşı kendi iktidarını elinde tutması gereken üstinsandan bahsetmektedir. Böylece Nietzsche'nin iktidar anlayışı 'gücü isteme', 'kişisel bir güç elde edebilme' fikirleriyle desteklenmektedir (Karaismailoğlu, 2006, s. 30). Foucault'nun açıklamaları ise güç ve iktidara sahip olmaktan ziyade, iktidara nasıl ve niçin maruz kalındığıyla, gücü iktidara çevirmenin nasıl mümkün olduğuyula ilintilidir. İki düşünür arasındaki ortak noktaların başında 'iktidar üreten hâkim güçlere karşı durabilme' ögüdü gelmektedir.

Nietzsche'nin yanı sıra Weber'deki iktidar ve güç çözümlmelerine de bakılabilir. Weber'in güçle ilgili açıklamaları genelde toplumdaki siyasal, sosyal ve kişisel eylemlerle ilgilidir. Weber, diğer güç türlerine nazaran daha geçerli ve makul olan gücü "...daima amaçlı insan eylemlerinin bir sonucu olarak anlamaktadır. Güç, insanların diğerleriyle nasıl ilişki

kurduklarını gösterir”(Waters, 2008, s. 335). Farklı bir deyişle, bireyler, gücü, başkalarıyla olan ilişkileri üzerinden elde etmektedir. Sosyal ilişkilerde güçlü olup olmamak ise bireysel eylemlerin dayanağına ilişkindir. Weber bunu, içinde yaşanılan çağın baskın karakteriyle açıklamaktadır. Bu anlamda Weber’e göre insanlar, modern rasyonel çağın genel yapısı gereği birbirlerine karşı ‘akılcı eylemlerle’ hareket ettiklerinde güç sahibi olmaktadır. Böylece Weber’in güç ve iktidar eksenli açıklamaları daha çok akıl ve bürokrasiye yaslanmaktadır. Foucault’nun ele aldığı güç ve iktidar ilişkileri ise Weber’inki kadar siyasal, rasyonel veya yakın zamana dönük değildir.

Öte yandan Foucault’nun güç ve iktidar anlayışı, Marx’inkinden de değişiktir. Marx’taki iktidar ilişkileri özünde ekonomi kökenlidir, eşitsizliklerle beslenir ve sınıflar arası ölçektir. Ona göre ekonomi, hemen her türlü iktidar ilişkilerinin üzerinden yükseldiği değişmez bir zemindir. Ekonomik ve siyasal güce sahip olmak ve bunu güçsüzler üzerinde kullanmak, sınıflar arası eşitsizlikleri derinleştirmekte ve kaçınılmaz olarak çatışmayı getirmektedir. Marx için güç ve iktidar çatışmaları, tüm tarihe yön vermektedir. Hatta “ona göre insan toplumlarının tarihi, güç mücadeleleri ve farklılıkları tarafından öyle doldurulmuştur ki gücün ayrıntılı bir şekilde tanımlanması gereksizdir”(Waters, 2008, s. 331). Foucault ise ekonominin güç ve iktidar ilişkileri üzerindeki etkilerini yok saymamakla beraber bu konuda Marx kadar determinist değildir. Çünkü ona göre hangi ekonomik sorun çözülmüşse çözülsün iktidar aşırılıkları daima devam edecektir (Foucault, 2005, s. 97; 2003, s.170).

Bütün bu karşılaştırmalar göz önüne alındığında Foucault, iktidarın tam olarak ne olduğu, nelerden doğduğu ve hangi şeylere yol açtığı hakkında kesin konuşmaktan kaçınmakta gibidir. Çünkü Foucault’nun genel amaçlarından biri de iktidara ilişkin önceki büyük anlatıları ve teorileri yeniden ele almak, onları sorgulamak ve kritik etmektir (Philip, 1997, s. 92). Kaldı ki aşağıdaki ifadeleri, onun iktidara dair bıraktığı açık kapıları direkt göstermektedir:

Günümüzde şu büyük bir meçhuldür: İktidarı kim uygulamaktadır? Nerede uygulamaktadır? Günümüzde, kimin sömürdüğü, kârın nereye gittiği, kimin ellerine geçtiği ve nereye yatırıldığı aşağı yukarı bilinmektedir, oysa iktidar... İktidarı elinde tutanların yöneticiler olmadığı bilinmektedir... Aynı şekilde... devlet aygıtlarının geleneksel analizi, iktidarın işleyiş ve uygulama alanını kuşkusuz her yanıyla ortaya çıkarmıyor... Bence analizi, hükümlerlik değil tahakküm, iktidarın maddi uygulayıcıları, tabi kılma yöntemleri, bu tabi kılmanın yerel sistemlerinin bağlantıları, son olarak bilgi dispozitifleri tarafına yönlendirmek gerekir (Foucault, 2005, s. 37, 111).

Bu noktada Foucault, iktidarı, özellikle iki temel niteliğinden yararlanarak çözümlenmeye gitmektedir. Foucault’ya göre iktidarın kendini ele verdiği iki kadim niteliğinden biri ‘baskı’, diğeri ise ‘yönlendirme’. Buna göre “iktidar, temelde bastıran şeydir; doğayı, içgüdüleri, bir sınıfı, bireyleri bastıran şey... Bununla beraber iktidarın yalnızca baskı uygulamaktan... ibaret olmadığını, arzuyu yaratarak, zevki kışkırtarak, bilgiyi üretmek bundan daha derine nüfuz ettiğini de göstermelidir”(Foucault, 2005, s. 97-98; 2003, s. 49). Foucault’ya göre iktidarın sırf baskı uygulamaktan ziyade daha çok ‘yönlendiren, biçimlendiren, disipline eden’ tarafları tırnak içine alınmalıdır. Çünkü öteden beri süregelen iktidar ilişkileri zaman ilerledikçe böyle bir yapıya doğru evrilmiştir. Öyleyse iktidar ve iktidar ilişkileri analizlerinde çok daha ince çalışmak; iktidar ilişkilerinin nasıl ve niçin filizlendiğini, büyütüldüğünü, yaşama nasıl monte edildiğini daha derinden düşünmek gerekir.

İşte burada Foucault’nun büyük değer atfettiği ‘söylem’ kavramına girilebilir. Öyle ki iktidarın niyetini, özelliklerini ve işleyişini açık edebilmenin yolları mutlaka söylemlerden geçmektedir. Diğer bir ifadeyle, iktidarın şifrelerini çözmeye yarayan kodlar söylemlerde gizlidir. Bu bakımdan söylem ve iktidar birbirinden ayrılmaz ölçüde iç içedir ve söylemleri anlamak iktidarı yakalamaya eş değer gibidir.

Foucault'ya göre aslında “iktidar, söylemin ne kaynağı ne kökenidir. İktidar, söylem boyunca işleyen bir şeydir”(Foucault, 2005, s. 182). Dolayısıyla söylemler, iktidar ilişkilerini mümkün kılan ve canlı tutan kritik araçların başında gelmektedir. Söylemler “...ilk anlamıyla bireysel gündelik söylemleri... ikinci olarak... formel bir bilginin dilini, uzman veya statü gruplarının açıklamalarına sızan ve bu açıklamalara hem biçim hem de meşruluk kazandıran konuşma biçimlerini anlatır. Bu anlamıyla söylemler meşrulaştırma biçimleridir”(Güven, 2008, s. 27-28). Böyle bakıldığında söylemler, gerek kişisel gerekse sosyal yaşama ilişkin algılar ve tutumlar üzerinde konuşup onları yargılamaktadır. Bireylerin iyi-kötü, doğru-yanlış veya güzel-çirkin gibi çeşitli değerlendirmelerini yönlendirmektedir. Söylemler bununla birlikte kaçınılmaz olarak eylemlere de tesir etmektedir. Zaten söylemlerin kendini somutlaştırıp meşrulaştırması özellikle de eylemlere yön vermeleriyle gerçekleşmektedir. Böylelikle söylemlerle meşru kılınan şey, aslında söylemlerle bütünleşen iktidarın varlığı ve devamlılığı olmaktadır.

Foucault'da çeşitli söylemler aracılığıyla kendini var kılan iktidar, bunu çoklu yollarla yapabilmektedir. Devlet, bilimler, tıp ya da hukuk söz konusu kanallar içerisinde akla ilk gelenlerdendir. Öte yandan, her ne kadar bağımsız görünseler de bahsi geçen söylem kanalları temel amaçları noktasında birbirleriyle örtüşmektedir. Bu açıdan Foucault'da söylemlerin ve iktidarların üzerinde kesiştiği değişmez payda ‘birey, daha doğrusu öznedir’. Özne, (gerek günlük gerekse bilimsel ve disipliner olan) çok farklı tarz ve türdeki söylemlere daima maruz kalmakta, bu nedenle kendini hedef alan iktidar kaynaklarına ve ilişkilerine sürekli olarak açık yaşamaktadır. Foucault'da söylem ve iktidar cephesi ile özne arasındaki ilişkilerin en can alıcı nişanı ya da vasıtası ise ‘beden’dir. O yüzden öznenen önce beden konusuna eğilmek gerekir.

Beden

Foucault, beden ve sosyolojiyi birleştirmeyi ilk deneyenlerdendir. Her ne kadar ondan önce Norbert Elias gibi bazı isimler bedene ilgi duymuşsa da, ‘beden üzerinden de sosyoloji yapılabileceğinin’ hatta yapılması gerektiğinin ilk ciddi çıkışlarını Foucault dile getirmiştir. Zaten beden sosyolojisi Foucault'nun söz konusu çalışmaları üzerinden gelişmiştir. Burada beden sosyolojisinin temel bakış açılarına kısaca değinmek yerindedir.

Bilindiği gibi birey ve toplum, sosyolojide uzunca bir süre beden dışı unsurlarla değerlendirilmiştir. Ekonomik, siyasal ya da kültürel eylemleriyle toplumsal alanı kurup geliştiren bireyler, bunları sanki bedensiz gerçekleştirmişlerdir. Aynı şekilde toplum da bireylerin çoğunlukla statü ve rolleri, hiyerarşileri, çeşitli işlevleri veya eşitsizlikleriyle ilişkilendirilmiştir. Böyle bakıldığında sosyoloji, beden gerçeğini ve değerini göz ardı ederek sanki soyut bireyler ve toplumlar tasarlamış gibidir. Hâlbuki beden, temel sosyal ilişkilerin yaşanmasında ve kurumsallaştırılmasında eşsiz bir zemindir. Çünkü hiçbir birey bedeni olmadan sosyalleşemediği gibi çoğu toplumsal birim de bedensiz vücuda getirilememektedir. Buna göre beden, sosyal bireyin kendisiyle neredeyse eşdeğer olup toplumun en küçük parçalarından birini teşkil etmektedir. Öyleyse biyolojik olduğu kadar sosyokültürel karakter de taşıyan bedeni sosyal bireylerden ve yapılardan ayırmak, bedensiz bir sosyoloji yapmak mümkün görünmemektedir (Bingöl, 2017, s. 86). İşte beden ve sosyolojiye dair bu yaklaşımları Foucault'nun da benimsediği, dahası başlattığı yinelenmelidir.

Bununla beraber Foucault'nun beden üzerine yazdığı yazılarda iktidar daima ön plandadır. Çünkü ona göre tıpkı beden gibi iktidar da toplumsal yaşamın her alanındadır. Ve iktidarın görece en somut, en hızlı geri dönüşler aldığı gövde beden kendisidir. Bu sebeple beden, neredeyse her zaman ve her yerde iktidar ilişkileri içerisinde ilerlemiştir. İktidar, bedene daima müdahale etmiştir. Foucault, beden ve iktidar arasındaki bu ilişkilerin başlıca

aktörleri olarak devleti, cezaevlerini, tıbbi, akıl hastanelerini ve hukuk disiplini işaret etmektedir.

Foucault için öncelikle devlet, temelde güç kullanmak ve iktidar uygulamak adına var olagelmıştır. Devletin kuruluşu da işleyişi de kendini bu doğrultuda geliştirmiştir. Foucault'nun ifadeleriyle “devletin işi totaliter olmaktır, yani sonuçta her şeyin kesin kes denetimini yapmaktır”(Foucault, 2005, s. 168). Bu denetim tüm zaman ve koşullarda tamamıyla gerçekleşmese dahi devletin genel geçer tavrı böyle bir anlayışı korumaktadır. Örneğe cezaevleri söz konusu devlet anlayışının en bildik araçlarından.

Cezaevleri, devletin kendi iktidarını gizlemediği, bilakis açıkça ortaya koyduğu yerlerdendir. İktidar, kendini dikte etmek için cezaevlerini kullanmaktadır. Foucault'ya göre devlet iktidarının bu süreçte yararlandığı temel disiplin ise hukuktur. Bu açıdan cezaevleri, hukukun en sertleştiği ve somutlaştığı bölgeler olarak düşünülebilir. İktidarın cezalandırma işlemlerinde seçtiği hedefse (en azından görünürde) ‘bedenin kendisi’dir. Buna göre devlet tarafından cezaevlerine konulan beden, hukuken kural bozmanın veya suç işlemenin önünü almayı simgelemektedir.

Foucault'ya göre cezaevleri gibi akıl hastaneleri de bedenlerin hapsedildiği bir diğer büyük alandır. Cezaevlerine konan suçlu bedenlerin kaderini bu kez akıl hastanelerine yatırılan deli bedenler yaşamaktadır. Foucault, delilerin hastanelere konmasından hukuk ve psikiyatri işbirliğini sorumlu tutmaktadır. Hukuk bu kez psikiyatriyle birlikte çalışmakta, psikiyatri de bundan memnun kalmaktadır. Öyle ki Foucault'ya göre

Psikiyatri hukuku kuşatmaktadır; hukuka eklenir; ona işlev kazandırır. Günümüzde iktidarın temel biçimi olan bir tür hukuki-tıbbi kompleks ortaya çıkar... Hukuksal düşünce meşruyu ve gayri meşruyu ayırt eder; tıbbi düşünce normal ve anormal ayırt eder... Hatta 19. yüzyıl tıbbi sağlıktan çok normalliğe göre düzenlenmiştir (2002, s. 200; 2003, s. 78, 156).

Aslında normallik kavramı son derece izafidir. Kim, kimlere ve neye bakarak normal ya da anormal kabul edilebilir? Foucault'ya göre hukuk ve tıp, bu gibi konular hakkında verdikleri kararlarla söz konusu tartışmalara genellikle galip gelmektedir. Daha açıkçası hukuk ve tıp, normalin ya da anormalin standartlarını bizzat belirleyebilmektedir. Üstelik hukuki ve tıbbi kararlar birbirlerini desteklediğinde (ki bu çoğunlukla böyledir) ortaya çıkan genel kabul çok daha güçlü bir hale gelmektedir. İşte Foucault için psikiyatri ile hukuk arasındaki bu işlevsel ilişkiler en çok da delilik örneğinde görülmektedir. Çünkü söz konusu ikili deliliği birlikte tanımlamakta ve delileri akıl hastanelerine beraberce onlar koymaktadır. Böylece hukuk, devlet ve psikiyatri suçlunun, delinin veya anormallerin bilirkişileri olmaktadır.

Sonuçta Foucault, bireylerin ve bedenlerin birtakım sıfatlarla etiketlenerek alenen iktidar altına alındıklarını söylemektedir. Foucault, bu iktidar altına alma işlemlerinin tamamına ‘Büyük Kapatma’ demektedir. Büyük kapatma, bazı tarihi evrelerde, sorunlu olduğuna karar verilen kesimleri uygun yerlerde esaret altına almanın başladığı ve devam ettiği uzun süreci ifade etmektedir. Foucault'ya göre kapatmanın başlıca gayesi ise (aslında iktidarın lehini gözetken) toplumsal tedbirlerle ilgilidir (Foucault, 2006, s.133)

Ne var ki Foucault, başta devlet olmak üzere hukuk veya psikiyatri gibi çeşitli güçlerin modernleşme süreciyle birlikte iktidar politikalarını değiştirdiklerini yazmaktadır. Özellikle de devlet, beden üzerindeki iktidar uygulamalarını ‘pastoral’ bir yapıya doğru kaydırmıştır. Pastoral iktidar anlayışıyla birlikte topluma göz kulak olan, bireyleri kollayan, daha yumuşak, hatta haklı bir gereklilik algısı yaratan iktidar ilişkileri yükselmeye başlamıştır. Pastoral iktidarın bu yaklaşımı iktidar sahipleri açısından yoruculuktan ve şiddetten gittikçe uzaklaşan bir iktidarı karşılamaktadır (Foucault, 2005, s.225). Bu iktidar biçimi, onu bizzat yaşayanlar içinse çok daha kabul edilebilir bir hal almaktadır. Buna göre pastoral iktidar, geleneksel

iktidar uygulamalarından daha derin ve daha kalıcı bir potansiyel taşımaktadır. Foucault iktidarın bu doğrultudaki değişimini şöyle anlatmaktadır:

Eğer iktidar baskıcı yönünden başka hiçbir özellik taşımasaydı, eğer ‘Hayır!’ demekten başka hiçbir şey yapmıyor olsaydı, ona gerçekten hep boyun eğileceğini düşünebilir misiniz?... Artık silaha, fiziksel şiddete, maddi kısıtlamalara ihtiyaç yoktur. Yalnızca bir bakış. Gözetleyen bir bakış ve bakışın ağırlığını üzerinde hisseden herkes bakışı öyle içselleştirir ki sonunda kendini gözetleme noktasına varır; böylece herkes kendi üzerinde ve kendine karşı bu gözetlemeyi işletecektir. Mükemmel formül: Sürekli iktidar ve sonuçta gülünç bir maliyet! (2003, s. 95; 2005, s. 69-70)

Foucault’ya göre toplumda hüküm süren iktidar kaynakları ve bedenlere uygulanan iktidar ilişkileri işte bu radikal kopuştan itibaren bambaşka boyutlara taşınmıştır. Foucault, bu süreçte yükselen iktidar kanalları arasında bilimlere ve bilimsel bilgiye özel bir yer ayırmaktadır. Çünkü eski iktidar anlayışının ve uygulamalarının temelden değişime uğraması, bilimsel bilginin başlı başına bir güç kaynağı olmasıyla hızlanmıştır. Bu değişimle beraber bedenler artık sadece bastırılmamakta ya da yalnızca kapatılmaya maruz kalmamaktadır. Bedenlerin çalışma koşulları ve ilkeleri, davranışları, arzuları ve zevkleri de modern bilimlerin doğrularınca yapılandırılmaktadır (Foucault, 2003, s. 49).

Foucault, bunun formülünü yine söylemlerin gücüyle izah etmektedir. Öyle ki bilimlerin ürettiği söylemler günlük yaşama ve davranışlara hızlıca girebilmektedir. Çünkü bu tür söylemler, bilimsel oluşları nedeniyle sanki hep haklılanmışçasına bir algı geliştirerek bunun üzerinden ilerlemektedir. O nedenle bilimsel söylemlerin kişisel ve günlük doğrulara dönüşmesi çok daha kolay ve süratli olabilmektedir. Böylece bireyler, bilimsel söylemleri gönül rahatlığıyla ve de gittikçe artan bir taleple gerek kendilerinde gerekse bedenlerinde tatbik etmektedir. Dolayısıyla “Foucault’ya göre ‘bilginin disiplini’ bireylerin davranışlarını izlemek, tahmin ve kontrol etmek için gelişmiştir... Yeni akademik disiplinler psikoloji, psikiyatri, tıp ve sosyal bilimler, insanların nasıl hareket edip davranması gerektiğini buyuran, davranış normları oluşturan bir disiplin kurmuştur”(White, 2002, s. 120).

Böyle bakıldığında modern bilimsel bilgilerden arka alan modern iktidarların ve disiplinlerin biricik hedefi kaçınılmaz olarak ‘özne’yi işaret etmektedir.

Özne

Foucault’daki özne kavramı, toplumu, iktidar ilişkilerini ve bunların tarihini hemen her alanda yaşayan ve yaşatan aktif eyleyenleri anlatmaktadır. Bu açıdan Foucault için öznenin kıymeti apayrıdır. Foucault’nun yazılarının genel mantığında ‘bir özne yaratılması meselesinin’ tüm tarih boyunca devam ettiği inancı bulunmaktadır. Bu anlamda her toplum, her iktidar ve bunların içinde geliştiği tarih dilimi kendine özgü bir özne var etme amacını kollamıştır.

Diğer taraftan Foucault’ya göre tarih, tek yönlü ilerleyen bir bütün değildir. Tarih, kesintiler ve ani kopmalarla doludur. Dolayısıyla tarihi ilerleten unsur bütünlük ve uyum değil, bazı sıçramalar ve dönüm noktalarıdır (Yalçıntaş, 2007, s. 109; Philip, 1997, s. 107). Bunun anlamı, yaşanan her tarihsel gelişmenin ve evrenin kendine dönük bir özne inşa etmek istediği ve de ettiğidir. O halde öznenin tarih boyunca daima var olduğu sabit bir gerçeklikken, birbirinden farklı tarihi öznelerin kurgulandığı, tarihin bir özneler çokluğu yarattığı da o kadar değişmez başka bir realitedir.

Foucault, tarihi süreçte üretilmiş öznelerin birbirinin aynı olmayışını temelde dile, iktidara ve söylemlere bağlamaktadır. Öyle ki her tarihsel kesitin söylemi ve dili kendine hasır. Bunun sebebi tarihin çeşitli aşamalarında öne çıkan iktidarların birbirlerinden başka olmasıdır. O yüzden iktidarların desteklediği ve dolaşıma soktuğu söylemler ile bunların yönlendirdiği özneler de aynı kalmamaktadır.

Öte yandan Foucault sosyolojisinde söylem ve öznenin kenetlendiği esas zemin yine bedendir. Foucault'nun bu konudaki temel iddiası, iktidarların, özneye bedeni üzerinden de ulaşmak istedikleridir. Çünkü öznenin söz gelimi sağlığı, cinselliği, inancı, hukuken meşru ya da gayrı meşru davranışları hemen her zaman bedeninden geçmektedir. Benzer şekilde, hasta olan da suça karışan da çalışıp üreten ya da tüketen de öncelikle yine bedendir. Öyleyse bedeni iktidar altına almak, bedene disiplin uygulamak, cezalandırmak, bedeni bir şeylerden men etmek, ödüllendirmek ve böylelikle onu istedik şekilde dönüştürmek yeni bir özne yaratmanın biricik yollarındandır. Zaten modern bilimler, cezaevleri veya akıl hastaneleri bunu açıkça dışı vurmaktadır.

Fakat Foucault'ya göre bedene örneğin ceza vermek ve onu cezaevine kapatmak, iktidarın asıl gayesini saklamaktadır. Öyle ki burada cezalandırılan şey görünürde bireyin bedeniye, asıl varılmak istenen nokta öznenin kendisi olmaktadır. Devlet, hukuk ve cezalandırma sistemi esasında öznenin ruhunu, bilincini ya da benliğini hedef almaktadır. Çünkü tıpkı bedenin kendisi gibi aslında özne de doğrudan cezaevine konmuş durumdadır. Cezaevindeki özne, iktidar kurallarının baskısı altında yaşamaktadır. Ve iktidar, cezaevinde, itaatkâr olmasını istediği öznenin inşasını onun bedeni üzerinden yapmaktadır. Böylece özne, hem cezaevi duvarlarının ardına hem de fiilen iktidar altında bulunan bedeninin içerisine kapatılmaktadır. Üst üste iki kez hapsedilen öznenin ruhu ve benliği, iktidarın zorla kapattığı bedeninin içerisinde yeni baştan yapılandırılmaktadır. Dolayısıyla “eski değerlendirmenin aksine Foucault'ya göre ruh, bedenin hapishanesi”(Işık, 1998, s. 108) olmaktadır.

Foucault benzer biçimde aynı şeyin akıl hastanelerindeki deliler için de geçerli olduğunu vurgulamaktadır. Bu doğrultuda delileri ve bedenlerini akıl hastanelerine kapatmak, psikiyatrinin öne sürdüğü uzmanlık amaçlarının çok daha ötesindedir. Tıpkı suçlular gibi delilerin kapatılması da aslında hem asayiş gerekçesiyle ve hem de yine iktidarla ilgilidir. Öyle ki deliler ve anormaller, suçlu bedenler gibi toplumun düzenine çoğunlukla ters düşmektedir. Bu tipler iktidar ilişkilerine de zarar vermekte, en azından iktidarların işini görmemektedir. Çünkü delileri ve anormalleri iktidar altında tutmak ya da onlardan iktidar açısından faydalanmak (normallerle kıyaslandıklarında) çok daha zor görünmektedir. O halde deliler ve anormaller; suçlular, fakirler, sefiller ve serserilerle birlikte ‘normallerin!’ içerisinden kovulmalıdır. Bunlara yalnızca kendilerine has yerlerde, kendilerine uygun iktidarlar uygulanmalıdır. Kısacası başta deliler ve suçlular olmak üzere iktidarca anormal olduğuna karar verilenler kapatılmalıdır ve kapatılmıştır (Foucault, 2006, s. 111, 112, 133).

İşte Foucault'ya göre bu büyük kapatma, artık hastaneler veya cezaevleri gibi alışıldık yerlerin dışına taşmıştır. Özne ve bedeni, bundan böyle başta tıp olmak üzere modern bilimler ve disiplinler aracılığıyla her bir taraftan kuşatılmış durumdadır. Artık özne, günlük bilgilerinden kişisel doğrularına, sosyal ilişkilerinden tutum ve davranışlarına, bedenine ve uzuvlarına kadar uzanan geniş bir yaşam alanında, iktidar ilişkileri gölgesinde yaşa(tıl)maktadır.

Sonuçta

İktidar ve özne kavramları yapıları gereği pek çok yönden ele alınmaya açıktır ve ele alınmıştır. Foucault'nun bu konudaki görüşleri ise tanıdık değerlendirmelerden daha farklıdır. Foucault'ya göre örneğin iktidar salt siyaset veya devlet kökenli değildir. İktidar neredeyse her yerdedir ve her yerden gelebilmektedir. Kaldı ki önemli olan iktidarın kökeninden çok iktidar ilişkilerinin nasıl kurulduğu, nasıl değiştiği ve süreklilik edindiğidir.

Foucault bu noktada söylemlere değinmektedir. Ona göre söylemler, iktidar sahipleri ile iktidar altındakileri birbirleriyle iletişime sokmakta ve böylece iktidar ilişkilerini her iki taraf için de geçerli kılmaktadır. Devlet, çeşitli bilimler veya modern disiplinlerce desteklenen

söylemler sosyal hareket kazanıp günlük yaşama sızdığında, ‘dile düşüp davranışa dönüştüğünde’ iktidar ilişkileri artık yerleşmiş demektir.

Buradan devam edildiğinde Foucault’nun özneye ve onun bedenine gönderme yaptığı anlaşılmaktadır. Foucault’ya göre özne, tarih boyunca sürekli el değiştiren iktidarların ve söylemlerin elinde bir nevi yapboza benzemektedir. Foucault, bu tespitini ortaya koyarken öznenin bedenine ‘ayrı ve aynı zamanda yeni’ bir değer yüklemektedir. Onun gözünde beden, iktidar ile özne arasındaki ilişkilerin başından sonuna önemli bir rol üstlenmektedir. Bu bakımdan tarih, iktidarların ya da öznelere tarihi olduğu kadar bedenlerin de tarihidir. Öyleyse özne ve iktidarın beraberce yazdığı tarihi okurken bedeni es geçmemek gerekir. Böylece Foucault sosyolojisindeki temel yapı taşının beden, aktif eyleyenin özne ve bu ikisini birbirine bağlayan genel harcın iktidar olduğu görülmektedir.

Ancak Foucault’nun iktidar, özne ve bedene ilişkin bu yaklaşımları akıcı görünmek ve birtakım yenilikler içermekle beraber eleştirilmeye de müsaittir. Öyle ki Foucault’ya göre iktidar, toplumsal yaşamı döndüren en temel çarklardandır. Özne ve beden ise bu çarkın edilgen, küçük birer dişlileri yerine konmaktadır. Foucault’da özneye ve bedenine düşen yegâne şey, iktidarın onlara biçtiği rolleri (her şeye rağmen) yalnızca icra etmektir. Özne ve beden, sanki sırf iktidarı tanımak, iktidar tarafından kurgulanmak ve onu yaşatmak için hayatta kalma eğilimindedir. Böle alındığında Foucault, özneyi ve bedenini iktidara neredeyse tamamen teslim ederek öznenin potansiyelini fazla küçümsemişe benzemektedir. Dolayısıyla Foucault’nun sosyolojisi, iktidar, özne ve beden üçlüsü üzerinden yorumlandığında ‘yapacak bir şeyin olmadığı’ gibi bir sonucu işaret etmektedir.

Kaynakça

- Bingöl, O. (2017). Bedenin sosyolojisi: Nasıl? Niçin? *Mavi Atlas*, 5/1, 86-96
- Foucault, M. (2002). *The birth of the clinic*. Calhoun, C., Gerteis, J., Moody, J., Pfaff, S., Virk, I. (Ed.). Contemporary sociological theory. Australia: Blackwell Publishing.
- Foucault, M. (2003). *İktidarın gözü*. (F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Foucault, M. (2005). *Entelektüelin siyasi işlevi* (2. Baskı). (I. Ergüden, O. Akınhay, F. Keskin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Foucault, M. (2006) *Deliliğin tarihi* (4. Baskı). (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge kitabevi.
- Güven, H. (2008). *Michel Foucault’nun sosyal bilim ve metodolojisi*. (Basılmamış yüksek lisans tezi). Aydın üniversitesi, İstanbul.
- Işık, E. (1998). *Beden ve toplum kuramı*. İstanbul: Bağlam yayıncılık.
- Karaismailoğlu, Ö. F. (2006). *Sosyal teoride iktidar tartışmaları: Marx, Nietzsche, Weber, Foucault*. (Basılmamış yüksek lisans tezi). Uludağ üniversitesi, Bursa.
- Philip, M. (1997). Michel Foucault (2. Baskı), (Quentin Skinner, Ed.; Ahmet Demirhan, Çev.), Çağdaş temel kuramlar, Ankara: Vadi yayınları.
- Urhan, V. (2007). M. Foucault ve bilgi/İktidar ilişkisinin soykütüğü. *Kaygı* 9, 99-118.
- Waters, M. (2008) Güç ve devlet, (Zafer Cihirlioğlu, Ed.; Ercan Şahbudak, Çev.), Modern sosyoloji kuramları, İstanbul: Gündoğan yayınları.
- White, K. (2002). *An introduction to the sociology of health and illness*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage publications.
- Yalçıntaş, Ö. (2007). *Foucault ve Heidegger’in insan anlayışı*. (Basılmamış yüksek lisans tezi). Gazi üniversitesi, Ankara.